

*Школьна Н. О.,**викладач кафедри англійської мови**Івано-Франківського технічного університету нафти і газу*

ПОЛІСЕМІЯ ТЕРМІНІВ У НІМЕЦЬКІЙ ФАХОВІЙ МОВІ ПРОМИСЛОВОЇ АВТОМАТИЗАЦІЇ

Анотація. Статтю присвячено аналізу полісемії термінів у німецькій мові промислової автоматизації. З'ясовано причини виникнення полісемічних термінів, проведена класифікація багатозначних терміноодиниць, а також встановлені їх кількісні показники.

Ключові слова: полісемія, термін, перенесення значення, метафоризація, метонімія.

Постановка проблеми. Термінологія як самостійна галузь мовознавства почала формуватись в останню чверть ХХ сторіччя. Проникнення комп'ютерних технологій у всі сфери людської діяльності змушує щоденно стикатися зі спеціальними термінологічними одиницями, які активно залучаються з фахових мов у загальнонародну. Німецька термінологія промислової автоматизації є однією з фахових мов, які перебувають у стані активного становлення. Вивчення особливостей системної організації німецької терміносистеми, семантичних відношень між її одиницями як з теоретичного, так і з практичного боку, сприяє розумінню специфіки мовних процесів. Оскільки розвиток термінології невід'ємний від розвитку загальнонародної мови, тому процес унормування термінологічних одиниць, уточнення їх значень, що сприяє усуненню певних непорозумінь під час застосування термінів фахівцями, зумовлює актуальність цього дослідження.

Об'єктом дослідження виступають терміни німецької фахової мови промислової автоматизації. Предмет дослідження – полісемія термінів у німецькій терміносистемі промислової автоматизації. Матеріалом дослідження слугували спеціальні словники німецької мови, як-от: немецько-руський словарь по автоматике и технической кибернетике [5], немецко-русский (основной) словарь [13].

Мета статті – встановити характеристики полісемії у німецькій фаховій мові промислової автоматизації, що обумовлює такі завдання: 1) визначити чинники, які зумовлюють виникнення полісемічних терміноодиниць, 2) провести кількісний аналіз багатозначних слів у межах терміносистеми промислової автоматизації.

Виклад основного матеріалу. Для термінології будь-якої мови визначальним є існування семантико-парадигматичних відношень, таких як полісемія, омонімія, синонімія, антонімія, гіпонімія і гіперонімія, адже термінологічні одиниці розвиваються як слова загальнонародної мови, і не можуть існувати ізольовано, хоча ці процеси в терміносистемах дещо відмінні, ніж в загальнолітературній мові (пор. [2, 48]).

Зв'язок термінології, як особливо організованої підсистеми мови, з загальнонародною лексикою проявляється у тому, що для термінології і загальнонародної лексики притаманна полісемія [16, 53]. Питання багатозначності

термінів має різне трактування у лінгвістиці, адже однією з вимог, що висувається до терміна, є його однозначність в існуючій терміносистемі. Р.А. Будагов і Д.С. Лотте у своїх працях стверджують, що полісемія є негативним явищем, і тому її слід уникати [11, 7]. В.П. Даниленко ж вважає існування полісемії в термінології логічним, адже термін – це слово, і за своєю природою воно багатозначне. Аналогічної думки дотримується Ю.С. Маслов, який вважає, що полісемія зумовлена суспільною потребою, коли широко використовується необмежена здатність мови отримувати нові назви [12, 106].

Проблеми полісемії висвітлювали у своїх працях вітчизняні і зарубіжні науковці, зокрема О.С. Ахманова [1], В.П. Даниленко [3], Б.Н. Головин [2], М.П. Кочерган [6], О.Д. Огуй [14], С.В. Кійко [4] тощо. М.П. Кочерган визначає полісемію, як «наявність різних значень у одного й того ж слова відповідно до різних контекстів» [6, 194]. За О.С. Ахмановою, полісемія це – наявність у одного і того ж слова декількох зв'язаних між собою значень, які зазвичай виникають у результаті видозмінень і розвитку першого значення слова [1, 335]. Під полісемією ми будемо розуміти «вияв мовної парадигматики й асиметричного дуалізму мовного знака, наявність в однієї лексеми або одиниці будь-якого мовного знака кількох значень (лексико-семантичних варіантів), які певним чином пов'язані одне з одним» [15, 468].

Причинами появи лексичної багатозначності за С.В. Кійко [4, 5] є:

- безмежність зовнішнього світу та обмеженість словникового складу;
- принцип економії;
- взаємозв'язок самих предметів і явищ, який відображається в свідомості людини у вигляді «пучків знань».

Дослідники виділяють внутрішньосистемну (внутрішньогалузеву), міжсистемну (міжгалузеву) і зовнішньосистемну (зовнішньогалузеву) види полісемії [7, 362–371]. Цей поділ можна перенести і на німецьку терміносистему промислової автоматизації.

Під внутрішньосистемною полісемією ми розуміємо наявність полісемантичних значень у терміна всередині однієї терміносистеми в результаті семантичного розвитку значень загальнотехнічних та вузькогалузевих термінів. Прикладом внутрішньосистемної полісемії може слугувати термін *Ryßfegerdt*, який має такі значення: 1) випробувальний [контрольний] пристрій; тестер; 2) контрольник, контрольний пристрій; 3) давач відхилень (в автоматичному контролері) [5, 324].

Ще однією ілюстрацією внутрішньої полісемії може слугувати термін *Schaltwerk*, що використовується для позначення: 1) механізму, що включається (переключається);

2) контролера; 3) механізму шукача, шукач; 4) схеми з пам'яттю, що переключається, кінцевий автомат [5, 382].

До зовнішньосистемної полісемії відносимо терміни, які паралельно вживаються у кількох терміносистемах, але об'єднані за допомогою прямого або опосередкованого зв'язку. Цей зв'язок простежується в наявності у них спільної семи, хоча ознака уподібнення стосується різних об'єктів. Так, наприклад, *Behandlung* має такі значення: 1) обслуговування (машини), огляд, догляд; 2) обробка (фізико-хімічна чи термічна); 3) трактування, підхід, розробка; 4) розгляд (завдання, проблеми) [5, 73]. Німецько-російський словник наводить такі значення цього терміну: 1) поведження, обходження відношення; 2) тех. обробка; 3) лікування; 4) розгляд, викладення, обговорення, трактування обробка (матеріалу); 5) юр. розгляд [13, 140]. До цієї ж групи відноситься термін *Taster*, який позначає: 1) кнопковий [клавішний] вимикач; 2) рег. імпульсний елемент; 3) маніпулятор; 4) зонд, контактний [копірний] шуп, трейсер; 5) вимірювальний штифт [5, 463].

М.О. Лисенко визначає міжсистемну багатозначність, як «тип полісемії термінологічних одиниць, що виникає через вживання окремої лексеми в різних наукових сферах із майже незмінним семантичним центром, але з іншим набором периферійних сем [10, 210–211]. Хоча термінологія фахової мови промислової автоматизації вважається досить новою, слід зазначити, що частина її терміносистеми ґрунтується на лексиці суміжних наук (фізика, інформатика, кібернетика). Наприклад, термін *Verknüpfung* має такі значення: 1) зв'язок, з'єднання; 2) взаємозв'язок (елементів контуру); 3) логічна операція, логічний зв'язок, логічне з'єднання, об'єднання; 4) логічна схема [5, 498].

Прикладом багатозначного терміну, який використовується у суміжних науках, є лексема *Halten* зі значеннями: 1) синхронізація; 2) зупинка; 3) фіксація; 4) збереження (даних); 5) утримування (реле), блокування; 6) витримка [5, 198]. У обчислювальній техніці термін *Alternator* позначає диз'юнктор, у фізиці – це (синхронний) генератор змінного струму [5, 21]. Сюди ж відносимо термін *Ableitung*, який позначає: 1) відвід, відведення, 2) відвід, відгалуження, вивід (кінців обмотки); у математиці цей термін має два значення: 3) мат. похідна; 4) мат. вивід, виведення (формули); ще одне значення цього ж терміну – 5) ел. витік [5, 12].

Отже, міжсистемна полісемія включає терміни із суміжних з автоматизацією наук, таких як фізика, обчислювальна техніка, математика, електрика.

Досліджуючи явище полісемії, М.П. Кочерган вказує на те, що лексема виникає з одним (первинним) значенням: «Первинне значення є прямим, оскільки прямо називає позначувальний предмет. Багатозначність розвивається на основі перенесення назви з одного предмета на інший» [6, 195]. Розрізняють три типи перенесення: за подібністю, за функцією і за суміжністю.

Перенесення за подібністю називається метафоричним. Як показав проведений аналіз, у терміносистемі промислової автоматизації зафіксована полісемія, яка виникла на основі перенесення за подібністю, наприклад: *Band* – 1) стрічка (напр. магнітна); 2) смуга (частот), діапазон (частот) [5, 64]. Шляхом метафоричного перенесення розвинулися значення терміну *Schema*: 1) (електрична) схема; 2) схема, графік, діаграма [5, 383]. Полісемічний термін *Kette* вказує на такі значення: 1)

ланцюг; 2) послідовність; 3) (станочна) лінія; 4) каскад (ГЕС) [5, 225].

При функціональному перенесенні, яке є різновидом метаморфічного перенесення, значення відбувається за функцією. Наприклад: *Strom* – 1) потік, струм; 2) електричний струм; 3) течія; 4) потік подій (у теорії масового обслуговування) [5, 447]. Перенесення найменування за функцією спостерігається також у терміна *Bersetzer* зі значеннями: 1) дешифратор, декодуючий пристрій, перетворювач (напр. коду); 2) (програма) транслятор; 3) передаючий пристрій (автоматичної лінії) [5, 481].

Семантичні зміни, при яких відбувається перенесення назви предмета чи явища на основі реальних, рідше – уявних зв'язків між відповідними предметами за суміжністю, називаються метонімією. Метонімія віддзеркалює різні типи переносів номінацій: зміст – форма, причина – наслідок, місце походження – продукт, конкретна назва – абстрактна, дія або стан – суб'єкт, частина – ціле, ціле – частина, власне ім'я дослідника – предмет тощо. При аналізі полісемантів у термінологічній системі промислової автоматизації зафіксовані такі метонімічні моделі:

– одиниця виміру – пристрій. Так, у термінології промислової автоматизації лексема *Meßeinheit* має два значення: 1) одиниця виміру; 2) (уніфікований) вимірювальний вузол [5, 271];

– пристрій – процес. Наприклад, *Reglerinstrumentierung* має такі значення: 1) вимірювальна апаратура регулятора; 2) оснащення регулятора вимірювальною апаратурою [5, 359];

– дія – процес – результат. Наприклад, *Eingabe* – 1) введення (даних); 2) набір даних (на клавіатурі); 3) введена програма; 4) подача, живлення [5, 129];

– процес – пристрій. Наприклад, *Schrittfolgesteuerung* має такі значення: 1) покрокове слідкуюче керування; 2) система чи (комплексна) апаратура покрокового слідкуючого керування [5, 387];

– процес – виконавець: *Bedienung* – 1) обслуговування, керування; 2) обслуговуючий персонал; 3) (людина) оператор [5, 68];

– процес – результат. Наприклад, *Protokollaufbau* має такі значення: 1) складання протоколу; 2) структура протоколу [5, 320].

Особливим видом метонімії є перенесення назви з цілого на частину, і навпаки, яке називається синекдохою [6, 196]. Так, наприклад, термін *Automatik* використовують із такими значеннями: 1) автоматика (галузь науки і техніки); 2) автоматизм, автоматичність; 3) автоматика, автоматичний пристрій, апаратура автоматичного керування, автоматична система [5, 60]. Звуження значення спостерігається й у терміна *Hydraulik*: 1) гідравліка; 2) гідросистема, гідравлічна система, гідропривід [5, 206]. Полісемічний термін *Empfänger* використовується для позначення будь-якого приймального пристрою та радіоприймача загалом: 1) приймач, приймальний пристрій; 2) (радіо) приймач [5, 145].

Прикладом розширення значення може слугувати термін *Amplidneregulung*, який позначає: 1) амплітудне регулювання; 2) електромашинна система регулювання [5, 21].

Оскільки полісемія є одним із засобів економії мовного матеріалу для найменування нових понять та реалій, С.В. Купріянов виділяє міжмовну полісемію, приводячи

як приклад термін електричний генератор і його англійські відповідники *alternator*, якщо це генератор змінного струму (AL), і *generator* як загальне позначення пристрою, що перетворює механічну енергію в електричну (EG) [8, 183]. Услід за Є.В. Купріновим ми виділяємо міжмовну полісемію у запозичених термінах з англійської мови, наприклад, *Input* – 1) вхід, введення, подача, сторона подачі; 2) пристрій введення; 3) вхідний сигнал [5, 217]. Ще одним багатозначним запозиченим терміном є *In-line*, що позначає: 1) на потоці, в трубопроводі (про прибори); 2) на технологічній лінії [5, 216].

Семантичний розвиток терміна інколи приводить до набуття ним не термінологічного значення, що в свою чергу спричиняє багатозначність. Причиною переходу терміна до загальноживаної лексики є розвиток техніки і впровадження новітніх наукових розробок у повсякденне життя. У свою чергу, багатозначні слова загальнолітературної мови можуть теж набувати термінологічного значення. В.П. Даниленко наголошує, що пристосування слів загального вжитку до вузької сфери є традиційним і досить продуктивним способом найменування спеціальних понять [3, 24]. Наприклад, термін *Spiel* потрапив у терміносистему із загальноживаної мови, набувши таких значень: 1) ігровий, гра; 2) люфт, зазор; 3) цикл (роботи); 4) пульсація (реле); 5) програш, відтворення (магнітного запису) [5, 415].

Згідно з даними нашої вибірки (див. табл. 1) у фаховій мові промислової автоматизації зафіксовано 2 074 полісемічних термінів, що становить 6,91% від загальної кількості 30 000 словникових статей.

Багатозначними можуть бути не тільки слова і словосполучення, а й абрєвіації. У вибірці зафіксовано абрєвіації з 2 значеннями (31 приклад), як-от: *Stg* [Steuergerdt] 1) пристрій керування, контролер; 2) автопілот; з трьома значеннями (2 приклади), як-от: *FI* [Fehlerstrom] 1) недостатній струм (для приведення в дію реле); 2) струм витоку, аварійний струм, струм пошкодження; 3) надлишковий струм, струм небалансу; і з чотирма значеннями (2 приклади), як-от: *Pf* [Prüfung] 1) перевірка, контроль; 2) випробування; 3) тест; 4) проба.

Таблиця 1

Кількісні дані про багатозначні терміни

Кількість значень	Кількість термінів	%
2	1638	78,98
3	294	14,17
4	97	4,68
5	32	1,54
6	6	0,29
7	7	0,34
Разом	2074	100

Середній показник полісемії досліджуваних термінів визначаємо за формулою:

$$K = \sum U_i / t$$

де U_i – кількість значень слів, t – кількість слів, K – середнє число значень слова [9, 178].

Середній показник полісемічності для німецької терміносистеми промислової автоматизації становить $K=2,36$. Це свідчить, що для німецької термінології промислової автоматизації властива незначна полісемія.

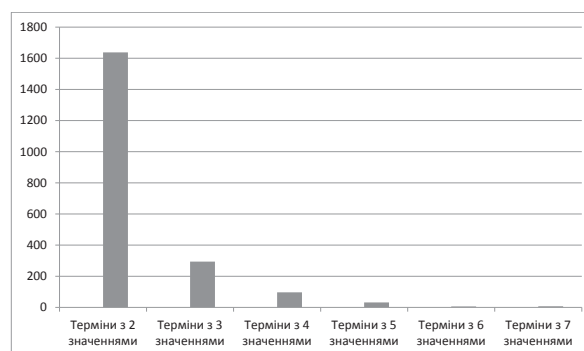

Рис. 1. Розподіл полісемічних термінів.

Як видно з діаграми (див. рис. 1), зі зростанням кількості значень термінів зменшується їх кількість. І.Г. Ольшанський розділяє полісеманти за ступенем семантично-дериваційної активності на три зони: зону активної полісемії (лексми з 2 значеннями), зону продуктивної полісемії (лексми з 3-7 значеннями) і зону насиченої полісемії (лексми з 8 і більше значеннями) [14, 132]. Відповідно до отриманих даних у німецькій термінології промислової автоматизації переважає зона активної полісемії.

Аналіз термінів німецької мови промислової автоматизації свідчить про наявність полісемії та підтверджує факт, що розвиток терміносистеми німецької мови промислової автоматизації відбувається відповідно до загальних мовних законів. Виникненню полісемії сприяють як лінгвістичні (метафоризація та метонімія), так і позамовні фактори (схильність до систематизації та узагальнення, необхідність позначення нових понять та явищ). Для досліджуваної термінології характерна внутрішньосистемна, міжгалузєва, зовнішньосистемна та міжмовна полісемія.

Подальшу перспективу дослідження вбачаємо у вивченні співвідношення між полісемією та омонімією у термінології фахової мови промислової автоматизації.

Література:

- Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М.: Из-во «Советская энциклопедия». – 1966. – 606 с.
- Головин Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М.: Высш. шк., 1987. – 104 с.
- Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М.: – 1977. – с. 246.
- Кійко С.В. Полісемія дієслів сучасної німецької мови: автореф. Дис. ... на здобуття наукового ступеня канд. філолог. наук: 10.02.04 «Германські мови» / С.В. Кійко. – К.: КНЛУ, 1999. – 20 с.
- Кокорев Л.А. Немецко-русский словарь по автоматике и технической кибернетике / Л.А. Кокорев. – М.: Русский язык, 1978. – 560 с.
- Кочерган М.П. Вступ до мовознавства / М.П. Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 368 с.
- Краснопольська Н.Л. Полісемія в українській термінології менеджменту / Н.Л. Краснопольська // Наукові записки. – Острог, 2010. – Випуск 14. – С. 362–371 (серія «Філологічна»).
- Купріянов Є.В. Полісемантичні терміни енергетичного машинобудування в електронному словнику лінгво-енциклопедичного типу / Є.В. Купріянов // Термінологічний вісник: 2013, с. 180–187 (вип. 2 (1)).
- Левицкий В.В. Квантитативные методы в лингвистике / В.В. Левицкий. – Винница: Новая книга, 2007. – 264 с.
- Лисенко М.О. Явище полісемії в англійській гідроекологічній термінології / М.О. Лисенко // Вісник Житомирського державного університету: (Випуск 57. Філологічні науки). – 2011. – С. 209–212.

11. Лотте Д.С. Некоторые принципиальные вопросы отбора и построения научно-технических терминов / Д.С. Лотте. – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1941. – 24 с.
12. Маслов Ю.С. Введение в языкознание / Ю.С. Маслов. – М.: Высш. шк., 1987. – 272 с.
13. Немецко-русский (основной) словарь: ок. 95 000 слов. – М.: Рус. яз., 1992. – 1040 с.
14. Огуй О.Д. Лексикологія німецької мови / О.Д. Огуй. – Вінниця: Нова Книга, 2003. – 416 с.
15. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К. – 716 с.
16. Циткина Ф.А. Терминология и перевод / Ф.А. Циткина. – Львов: Вища школа, 1988. – 157 с.

Школьная Н. А. Полисемия терминов в немецком языке для специальных целей промышленной автоматизации

Аннотация. Статья посвящена анализу полисемии терминов в немецком языке промышленной автома-

тизации. Определены причины возникновения полисемантических терминов, проведена классификация многозначных терминоединиц, а также определены их количественные показатели.

Ключевые слова: полисемия, термин, перенесение значения, метафоризация, метонимия.

Shkolna N. Polysemy of terms in the German language for special purposes of industrial automation

Summary. The article deals with polysemy analysis of terms in the German language of industrial automation. The reasons for appearing polysemantic terms were determined, classification of multitudinous term units and their quantitative characteristics are shown as well.

Key words: polysemy, term, interference of meaning, metaphorization, metonymy.